

Joanna Gorzelana

OKREŚLENIA BOGA W PRZEKŁADZIE PSAŁTERZA JANA KOCHANOWSKIEGO, FRANCISZKA KARPIŃSKIEGO I LEOPOLDA STAFFA

Wstęp

Celem tej pracy jest przedstawienie określeń, jakie odnoszą się do Boga w tłumaczeniach *Psalterza* z różnych epok. Bazą materiałową są teksty poetyckie epoki renesansu, oświecenia i dwudziestolecia międzywojennego. Autorem pierwszego omawianego przeze mnie szesnastowiecznego tłumaczenia był Jan Kochanowski¹. Do jego *Psalterza* wkrótce po ukazaniu się drukiem pierwszego wydania w 1579 roku zostały opracowane przez Mikołaja Gomółkę *Melodie na Psalterz Polski*² (1580). To tłumaczenie było powszechnie wykorzystywane w polskich kościołach (katolickim i protestanckim), zaś *Psalm 91* [inc. „Kto się w opiekę...”], mimo archaicznych form, śpiewany jest do dziś w Kościele katolickim. Drugim brany przeze mnie pod uwagę jest przekład Franciszka Karpińskiego z 1786 roku³. To tłumaczenie nie upowszechniło się w takim stopniu jak przekład Kochanowskiego. Niektóre psalmy w jego zbiorze były tylko zmodyfikowane w stosunku do częściowo archaicznego w XVIII w. tłumaczenia Kochanowskiego. Karpiński uwspółcześniał jego język – gramatykę i leksykę⁴. Trzeci tekst, wydany w 1937 roku, jest dziełem translacyjnym Leopolda Staffa⁵. Wybrałam go ze względu na to, że został napisany dwudziestowieczną polszczyzną (z lekką tylko archaizacją) jeszcze przed ogłoszeniem Encykliki *Divino afflante Spiritu* Piusa XII (1943) i Soborem Watykańskim II (1962-1965). Po tych wydarzeniach w Kościele katolickim zaczęły powstawać nowe tłumaczenia Biblii, także na język polski.

Zwracano już uwagę na zależności między *Psalterzem* w tłumaczeniu Karpińskiego i Kochanowskiego⁶. Przy analizie obu tłumaczeń – a w dzisiejszym znaczeniu raczej

¹ J. Kochanowski, *Psalterz Dawidów*, [w:] *idem, Dzieła wszystkie*, t. I, *Psalterz Dawidów*, cz. 1, wydanie sejmowe, oprac. J. Woronczak, Wrocław 1982.

² M. Gomółka, *Melodie na „Psalterz Polski”*, przez Mikołaja Gomółkę uczynione, w Krakowie w drukarni Lazarzowej, Roku Pańskiego 1580, Fototypie tekstu, [w:] J. Kochanowski, *Dzieła wszystkie*, t. I, *Psalterz Dawidów*, cz. 4, Wrocław 1983, przygot. M. Perz.

³ F. Karpiński, *Psalterz Dawida na nowo przetłumaczony*, [w:] *idem, Zabawki wierszem i prozą*, t. 6, t. 7, Warszawa 1786.

⁴ J. Gorzelana, *Właściwości językowo-stylistyczne poezji religijnej Franciszka Karpińskiego*, Zielona Góra 2006, s. 162-165.

⁵ *Księga Psalmów*, tłum. L. Staff, Warszawa 1937.

⁶ Por. P. Kwoczyński, *Psalterz Karpińskiego i jego stosunek do psalterza Kochanowskiego*, Lublin 1907; K. Kwaśniewska-Mżyk, „*Psalterz Dawida*” F. Karpińskiego a „*Psalterz Dawidów*” J. Kochanowskiego (*Językowe*

nie tłumaczeń, ale poetyckich parafraz *Psalterza* – pamiętać należy o sposobach powstawania tekstu Jana z Czarnolasu. Inna od dzisiejszej *licentia poetica* zezwalała na dość swobodne traktowanie oryginału. Nie był to przekład tekstu w znaczeniu *verbum de verbo*. Kochanowski, przekładając *Psalterz*, posiłkował się wcześniejszymi polskimi tłumaczeniami *Psalterza* (W. Wróbla, J. Lubelczyka, M. Reja) i łacińskimi (Compensisa Buchanacha – wierszowanym, Hessa oraz *Wulgatą*)⁷. Zmieniał on tekst dostosowując ilość wyrazów i sylab do polskiej wersyfikacji opartej na sylabizmie. Często rozbudowywał oryginalne zdania, wprowadzając struktury synonimiczne lub dodając epitety, np. łaciński rzeczownik *leo* rozszerzał do wyrażenia *lew okrutny* (*Psalm 7*). Jak zauważa Stanisław Urbańczyk, konstrukcje te „nie wnosiły nowych cech, lecz albo potęgowały już obecną w oryginale, albo wymieniały chociaż domyslną”⁸.

Interesujące zdaje się być, jak autorzy różnych epok określali Boga w *Psalterzu*. Analizując teksty starałam się mieć na uwadze dwie płaszczyzny odczytania, gdyż szczególnie w tekście *Psalterza* „dla ścisłości naukowej zamiast pytać, co dany tekst oznacza, trzeba [...] pytać, co oznaczał w oryginalnym kontekście”⁹. Badany w tej pracy kontekst jest niejako podwójny. Po pierwsze, dotyczy czasu i miejsca powstawania utworów oryginalnych (starożytny Bliski Wschód – Babilonia VI w. – III w. pne.)¹⁰. Po drugie, odnosi się do języka i kultury epoki, w której żyli poeci tłumaczący te teksty¹¹.

Analizowane nazwy odnoszące się do Absolutu zostały ograniczone do wyrażen złożonych z leksemów *Bóg* i *Pan* wraz z epitetami (w formie przymiotnika, rzeczownika i zaimka) oraz do nazw przedstawiających Boga w sposób metaforyczny z wyłączeniem konstrukcji synekdochalnych typu *ręka Pańska*, *oblicze Boga*.

Analiza porównawcza

We wszystkich tłumaczeniach największą frekwencję mają leksem *Bóg* i *Pan*. Także trzej tłumacze tworzą połączenia *Pan Bóg* oraz szereg *Pan* i *Bóg*. Pozostałe określenia Boga pogrupowałam według ich znaczenia, wyodrębniając za Emilią Ehrlich pola

studium porównawcze), [w:] Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Językoznawstwo V, Opole 1973, s. 155-188; J. Lange, *Kto się w opiekę poda Panu swemu*, [w:] *O języku poetyckim Jana Kochanowskiego. Wybór artykułów z „Języka Polskiego”*, Kraków 1984, s. 139-146.

⁷ S. Urbańczyk, *Uwagi o artyzmie „Psalterza” w przekładzie Jana Kochanowskiego*, [w:] *O języku poetyckim Jana Kochanowskiego. Wybór artykułów z „Języka Polskiego”*, oprac. M. Kucala, Kraków 1984, s. 95-96.

⁸ *Ibidem*, s. 102.

⁹ E. Ehrlich, *Określenia Boga w I księdze „Psalmów”*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, t. 30 1977, s. 39.

¹⁰ *Księga Psalmów*, [w:] *Encyklopedia biblijna*, red. P.J. Achtemeier, tłum. z ang. G. Berny et al., Warszawa 1999, s. 616-619.

¹¹ W celu określenia znaczeń leksemów w czasach powstawania utworów odwołam się do słowników odnoszących się do omawianych epok: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, t. 1-32, Warszawa 1972-2004; *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*, red. M. Kucala t. 1-3, Kraków 1994-2003; S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, wyd. 2, t. I-VI, Lwów 1854-1860; *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1-11, Warszawa 1958-69.

semantyczne, które odnoszą się w *Psalterzu* do Boga¹². Są to określenia teokratyczne, nazwy określające transcendencję, nazwy Boga wybawiciela i Boga twórcy oraz nazwy odnoszące się do dziedzictwa i podziału ziemi. W pierwszej kolejności przedstawię określenia występujące w trzech tłumaczeniach. Ich obecność świadczyć może o słownictwie polskiego stylu biblijnego¹³. Następnie podam określenia Boga występujące wspólnie w dwóch tłumaczeniach, a później takie, które są dyferencyjne względem pozostałych. We wnioskach postaram się odpowiedzieć na pytanie o przyczyny różnic między prezentowanymi przekładami.

Pierwsze wyodrębnione pole tworzą określenia teokratyczne, nazywające Boga jako władcę w perspektywie ziemskiej i pozaziemskiej. Na określenie Boga powszechnie stosowany jest w analizowanych *Psalterzach* leksem *król* (JK15× FK14×, LS16×)¹⁴, który występuje w kontekście władzy ziemskiej: *król ziem* (FK1×), *król na ziemi*, *król całej ziemi* (JK2×) i *król wszystkich ludów* (LS1×). Ponadczasowość władzy boskiej wyrażona jest przez nazwy *król wieczny* (JK5×), *król na wieki* (FK1×). Jego potęgę opisuje przymiotnik *wielki* (LS1×), użyty przez Kochanowskiego w stopniu wyższym – *król większy* (JK1×). Władza pozaziemska króla wyrażona została przez Kochanowskiego określeniami z *wysokości* (JK2×), *na niebie* (JK1×), *niebieski* (JK2×), oraz *wszego świata* (JK1×). Staff używa wyrażenia *król nad wszystkimi bogami* (LS1×). Wspólne są określenia zaimkowe: *król mój*, *król nasz*. U Karpińskiego (FK5×) i Staffa (LS5×) spotykamy nazwę *Król chwały* (Ps 23)¹⁵, którą Kochanowski zastępuje w tym miejscu formą zaprzeczoną *król niewysłowiony* (JK2×) – choć w innym przykładzie używa nazwy *Pan chwały*. Kochanowski stosuje też w połączeniu z rzeczownikiem *król* epitet *prawdziwy* (JK1×) i podkreślający potęgę militarną *niezwyciężony* (JK1×). Karpiński wprowadza natomiast tylko wyrażenie *król cnót*. Obecne są także inne leksemy nazywające funkcję królewską. W tekście z XVI wieku jest to *monarcha* (JK2×) – w połączeniu *monarcha niebieski* (JK1×) i *rzędzca niebieski* (JK1×), *Jednowłajca niebieski* (JK1×)¹⁶, a także wyrażenie *Bóg władogromy* (JK1×), które informuje o władzy nad siłami natury. Obecna jest substantywizowana nazwa przymiotnikowa: *Wielowładny* (JK1×). Leopold Staff w XX wieku nazywa Boga *władcą narodów* (LS1×).

Podobnie jak w państwie izraelskim w tzw. epoce sędziów, Bóg jako władca nazywany jest sędzią sprawującym władzę, troszczącym się o swych poddanych. Zaliczony

¹² E. Ehrlich, *Określenia Boga...*, s. 37-54.

¹³ Por. D. Bienkowska, *Polski styl biblijny*, Łódź 2002.

¹⁴ W pracy stosujemy następujące skróty odnoszące się do cytowanych źródeł: JK – Jan Kochanowski, *Psalterz Dawidów*, (po inicjale podaję liczbę użyć formy w tym tłumaczeniu); FK – Franciszek Karpiński, „*Psalterz Dawida*” *na nowo przetłumaczony*, (informacja o liczbie użycia jw.); LS – *Księga Psalmów*, przeł. L. Staff, *op. cit.*, (informacja o liczbie użycia jw.)

¹⁵ Skrół Ps oznacza Psalm, numer psalmu. Stosuję konsekwentnie numerację psalmów według *Wulgaty*, jak w tłumaczeniu Jana Kochanowskiego, zaznaczam jeśli w konkretnym przykładzie jest inaczej (F. Karpiński i L. Staff stosowali numerację według greckiego tłumaczenia *Septuaginty*).

¹⁶ Według Marii Karpluk (*O języku poezji Jana Kochanowskiego*, [w:] *O języku poetyckim Jana Kochanowskiego...*, s. 30) leksem *jednowłajca* jest neologizmem Jana Kochanowskiego.

do tej grupy epitet *sprawiedliwy* występuje we wszystkich tłumaczeniach w połączeniu zarówno z leksemem *Bóg* (JK2×, FK3×, LS1×), jak i leksemem *Pan* (JK3×, FK3×, LS8×, w tym – *dziwny w sprawiedliwości*). Rzeczownikiem wspólnym dla wszystkich epok jest rzeczownik *sędzia* (JK12×, FK5×, LS7×), określany przez wszystkich poetów epitetem *sprawiedliwy* (JK4×, FK1×, LS1×). Kochanowski (a za nim Karpiński) stosuje też przymiotniki *nienaganiony* (JK2×, FK1×) i *wiekuisty* (JK2×, FK1×), tylko Karpiński używa zaś wyrażenia *sędzia wieczny* (FK1×). Natomiast wyłącznie tłumaczenie Staffa zawiera określenia nazywające zasięg działalności: *sędzia narodów* (LS1×), *sędzia ziemi* (LS1×) oraz jego uczciwość wyrażoną przymiotnikiem *prawy* (LS1×) derywowanym od rzeczownika *prawo*. Przymiotnik ten występował także u wcześniejszych poetów jako określenie leksemu *Bóg* (JK4×, FK2×) i *Pan* (FK1×).

Przy różnych określeniach teokratycznych Boga istotne jest odniesienie do funkcji opiekuna mającego na względzie dobro tych, którzy są powierzeni jego opiece. Z tego powodu do tej grupy zaliczyłam następujące wyrażenia obecne u wszystkich poetów: *Bóg litościwy* (JK6×, FK1×, LS1×) oraz dodatkowe formy synonimiczne użyte przez Kochanowskiego – *Bóg litości* (JK2×) i Staffa – *Bóg pełen litości* (LS1×), a także Karpińskiego – *Bóg litośny* (FK1×). Leksem *Pan*, podobnie jak rzeczownik *Bóg*, w omawianych tłumaczeniach tworzy wyrażenia *Pan litości* (JK1×, FK2×, LS1×) oraz – z formami synonimicznymi – *Pan litościwy* (LS2×) i *Pan lutościwy* (JK2×). Podobnie wszystkie tłumaczenia zawierają określenia *Bóg łaskawy* (JK4×, FK2×, LS1×). Z rzeczownikiem *Bóg* tworzone było przez Karpińskiego i Staffa wyrażenie: *Bóg dobry* (FK1×, LS1×), a dodatkowo Staff bardziej precyzuje ową cechę, tworząc rozbudowane wyrażenie *Bóg dobrem jedynym* (LS2×), nawiązujące do tekstu Ewangelii (Mt 19,17 i Mk 10,18)¹⁷. Występuje też u wszystkich poetów wyrażenie *Pan dobrotliwy* (JK5×, FK4×, LS2×), a w późniejszych tekstach określenie *Bóg dobrotliwy* (FK1×, LS1×) i synonimiczne *Pan dobry* (FK5×, LS10×). Oświeceniowy tłumacz zastosował połączenie rzeczownika *Pan* z przymiotnikiem *dobry* w stopniu najwyższym – *najlepszy Pan* (FK3×). Karpiński i Staff użyli wyrażenia *Pan wierny* (FK1×, LS2×). Obaj poeci stosowali także połączenia *Bóg cierpliwy* (FK3×, LS2×) i *Bóg miłosierny* (FK1×, LS1×). O ile przymiotnika *miłosierny* nie łączył Kochanowski z rzeczownikiem *Bóg*, o tyle, podobnie jak późniejsi poeci, łączy go z leksemem *Pan* (JK3×, FK1×, LS6×). Dwudziestowieczny tłumacz wykorzystał ponadto wyrażenie *Bóg wierny* (LS1×). Karpiński zastosował natomiast nazwę *Bóg majestatu* (FK1×), *Bóg sławny* (FK1×), *Bóg cnót* (FK1×) oraz *Bóg Opatrzny* (FK3×).

Poszczególni poeci stosowali ponadto jednokrotnie wyrażenia, które zaliczam także do nazw teokratycznych: *Pan władzy wszelakiej* (JK1×), *Pan władzy wiecznej* (JK1×), *Pan ziemi* (FK1×), *Pan łagodny* (LS1×), *Pan łaskawy* (LS1×), *Pan cierpliwy* (LS2×), *Pan szczery* (JK1×).

¹⁷ Skrót wg Biblii: Mt – *Ewangelia według świętego Mateusza*; Mk – *Ewangelia według świętego Marka*.

Do tej grupy określeń Boga należy także rzeczownik *pasterz* (JK2×, FK6×, LS2×), który odnosi psalmista (Ps 22 i Ps 80) do Boga troszczącego się o poddanych. Z polem semantycznym władcy, który sprawuje opiekę, związane jest użycie przez wszystkich tłumaczy w odniesieniu do Boga leksemu *stróż* (JK12×, FK3×, LS1×). Rzeczownik ten łączyli poeci z przymiotnikami: *dawny* (JK1×, FK1×), *znakomity* (JK1×), *niewątpliwy* (JK1×), *izraelski* (JK1×), *żywota* (JK1×), *miasta świętego* (JK1×) oraz *bezsenny* (FK1×). Poeci używali też połączeń rzeczownika *sędzia* z zaimkiem: *stróż twój* (JK1×, LS1×) i *stróż mój* (JK1×). W dawniejszych tłumaczeniach obecne jest też wyrażenie z przydawką rzeczownikową: *stróż prostoty* (JK1×), *stróż przychodniowi* (JK1×) i *stróż prawdzie* (FK1×). Podobne znaczenie Boga-opiekuna ma użyty przez dawniejszych poetów leksem *świadek* (JK2×, FK2×). Zdaje się wskazywać na większą bierność podmiotu, a przez to niejako obiektywizuje jego postawę¹⁸. Bóg jako *świadek niewinności prawy* określony był przez Kochanowskiego, a za nim przez Karpińskiego, w *Psalmie 4*, a ponadto jeszcze raz przez tych poetów w innych miejscach jako *świadek mej niewinności* (JK2x-Ps 22 i FK-Ps 108). W sumie Bóg jako *świadek* występuje dwukrotnie w obu tłumaczeniach, ale brak tego określenia w tekście dwudziestowiecznego poety.

Drugie, wyodrębnione za Emilią Ehrlich, pole semantyczne odnosi się do transcendencji Boga. Zamieszczone tu określenia, przez nawiązania do tego, co człowiekowi znane (jak przestrzeń i czas), próbują przedstawić niedostępność i wielkość Boga.

Przy analizie określeń z tej grupy zwróć szczególną uwagę na stopień najwyższy, który wyraża największą intensyfikację cechy. Polscy tłumacze *Psalterza* nie zrezygnowali z konstrukcji rzeczownikowej, która w języku hebrajskim wyrażała stopień najwyższy, tak zwanego *genetivus partitivus*¹⁹. Stopień ten wyrażony jest połączeniem dwóch form jednego leksemu rzeczownikowego mianownika liczby pojedynczej z dopełniaczem liczby mnogiej²⁰. Kochanowski użył tej formy z przyimkiem *Bóg nad bogi* (JK1×), zaś Karpiński i Staff bezprzyimkowo: *Bóg bogów* (FK9×, LS1×). Podobne konstrukcje określające transcendencję Boga tworzone były z rzeczownikiem *Pan*, używanym synonimicznie do leksemu *Bóg*. Również są tu obecne konstrukcje *Pan nad pany* (JK3×, FK11×) i *Pan panów* (LS2×).

We wszystkich tłumaczeniach pojawiło się wyrażenie *Pan wielki* (JK2×, FK3×, LS6×) i *Bóg wielki* (JK1×, FK5×, LS1×), zaś w tekście Karpińskiego dodatkowo stopień najwyższy tego przymiotnika w wyrażeniu *Pan największy* (FK1×). Wszyscy poeci używają epitetów odnoszących się do fizycznej wysokości. Transcendencję Boga próbują wyrazić przez stopniowanie przymiotnika *wysoki*, który określa Boga. Interesujący jest fakt, że Kochanowski stosował tylko formę superlatywną *Pan najwyższy* (JK1×),

¹⁸ Por. S. Koziara, *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Kraków 2001, s. 221.

¹⁹ D. Szagun, *Biblijny genetivus partitivus czy forma superlatywna w poezji Norwida*, „Język Polski” 2002, z. 1, s. 17-20.

²⁰ T. Brzegowy, *Psalmi i inne Pisma*, Toruń 1999, s. 187.

naśladowujący go Karpiński obok formy *Pan najwyższy* (FK1×) wprowadza także formę komparatywną *Pan wyższy* [*nad pany*] (FK1×), zaś dwudziestowieczny poeta stosuje zarówno formę komparatywną [*Pan wyższy nad wszystkie narody* (LS1×)], jak i formę stopnia równego *Pan wysoki* (LS2×). Formę *wysoki* użył Karpiński w wyrażeniu *Bóg wysoki* (FK1×). Wszyscy poeci posługiwali się w podobnym znaczeniu formą superlatywną *Bóg najwyższy* (JK5×, FK3×, LS4×). Forma superlatywna jest użyta przez Staffa jako nazwa własna subsantyzowanego przymiotnika *Najwyższy* aż 19 razy. Karpiński używa jej 7 razy, a Kochanowski w tej funkcji nie stosuje. Podobne znaczenie wyraża określenie Boga użyte przez Staffa: *wyższy ponad wszystkich bogów* (LS1×).

Wszyscy tłumacze używali w kontekście rzeczownika *Bóg* epitetu *wielki* (JK1×, FK5×, LS1×), *święty* (JK1×, FK1×, LS1×), ale tylko Staff łączy przymiotnik *święty* z leksemem *Pan* (LS2×). Przymiotnik ten w tłumaczeniu Karpińskiego (JK2×) i Staffa (LS4×) uległ substancyfikacji, wskazując jednoznacznie na rzeczownik *Bóg*²¹. Tylko Kochanowski użył w odniesieniu do absolutu połączenia *Bóg świętobliwy* (JK1×). Określając omnitemporalność, Kochanowski najczęściej, bo aż 32 razy, użył określenia *wieczny Bóg*, Karpiński też wykorzystał połączenie *wieczny Bóg* (FK8×) i *przedwieczny Bóg* (FK1×) oraz określenie *Bóg stary* (FK2×), zaś u Staffa spotykamy określenie *Bóg na wieki* (FK1×). Podobne znaczenie ma wyrażenie *Bóg wiekuisty* (JK4×, FK1×) stosowane przez starszych poetów. Inne określenia Boga określające jego ponadczasowość to połączenia *Pan wieczny* (JK12×, FK5×), a także użyte przez Karpińskiego – *Pan przedwieczny* (FK2×). W funkcji rzeczownika występują także nazwy przymiotnikowe: *Wieczysty* (FK1×) i *Przedwieczny* (LS1×). Dawniejsi poeci posługiwali się także wyrażeniem *Pan wiekuisty* (JK2×, FK1×). W opozycji do negacji boskości stoi przymiotnik *żywy*, łączący się z rzeczownikiem *Bóg* w tłumaczeniach wszystkich epok (JK5×, FK4×, LS2×).

Transcendencję Boga wyrażają także imiesłowy zaprzeczone stosowane z upodobaniem przez Kochanowskiego w funkcji „dostojnej stylizacji”²², np. *Bóg nieogarniony* (JK1×), *Bóg nieprzeżyty* (JK1×), *Bóg niestworzony* (JK2×). Karpiński łączył formę *niestworzony* z leksemem *Pan* (FK1×). Podobne znaczenie, odwołujące się do wiecznego trwania, niesie wyrażenie *Pan nieśmiertelny* (JK1×), użyte przez Jana z Czarnolasu. Takie epitety, jak *nieskończony* (JK3×, FK3×) i *niezmierzony* (JK7×, FK1×), stosował w związku z rzeczownikiem *Bóg* także Karpiński. Wspólne dawniejszym poetom jest użycie wyrażenia *Pan niezmierny* (JK2×, FK1×). Podobne znaczenie ma wyrażenie *Pan nieskończony* zastosowane przez Karpińskiego (FK1×). Niepojętą naturę Boga wcześniej poeci określali *Pan dziwny* (JK1×) i *Bóg dziwny* (FK1×). Boskość podkreślać miało także wyrażenie *Bóg prawdziwy* (JK12×, FK8×), przez nich stosowane, natomiast nieobecne w tłumaczeniu Staffa. Brak zaś w szesnastowiecznym tekście wyrażenia *Bóg błogosławiony*, które obecne jest w późniejszych tłumaczeniach (FK4×,

²¹ S. Jodłowski, *Substantywizacja przymiotników w języku polskim*, Warszawa 1964, s. 113.

²² S. Rospond, *Język i artyzm językowy Jana Kochanowskiego*, Wrocław 1961, s. 198.

LS3×). Wspólne wszystkim tłumaczeniom jest użycie wyrażenia *Pan wszechmocny* (JK6×, FK3×, LS1×). Nadziemską siłę Boga podkreślił Kochanowski przez wyrażenie *wszechmocny Bóg* (JK1×) oraz *Bóg mocy wiecznej* (JK1×), Karpiński stosował zaś nazwę *Bóg potężny* (FK7×). Staff wykorzystał ponadto przymiotnik w funkcji rzeczownika – *Wszechmocny*.

Pozaziemski wymiar bytowania Boga wyrażają określenia *Bóg z wysokości* (JK2×, FK2×) i *Bóg niebios* (LS1×). Obecne są także połączenia *Pan nieba* (FK1×), *Pan z nieba* (JK1×, FK2×, LS1×), *Pan na niebie* (JK1×, FK1×), *Pan niebieski* (JK2×, FK1×), a także użyte tylko przez Kochanowskiego określenie *Pan niebieskich wysokości* (JK1×). Mieszkający w niebie Bóg panuje także nad anielskimi zastępami, co zostało wyrażone nazwami *Bóg Zastępów* (LS6×) i *Pan Zastępów* (JK1×, LS10×).

Określenie Kochanowskiego *Pan chwały* (JK1×) nie jest powtórzone przez Karpińskiego, Staff wprowadza zaś wyrażenie *godny wszelkiej chwały* (LS1×). Wśród wyrazów określających Boga znalazły się użyte przez Kochanowskiego: *Pan wielmożny* (JK1×), *Pan wdzięczny* (JK1×). Karpiński natomiast zastosował rozbudowaną przydawkę: *najstraszniejszy a nie srogi* (FK1×), która będąc wyrażeniem oksymoronicznym, próbuje ogarnąć wspaniałego Pana. Tylko Staff łączy z rzeczownikiem *Pan* epitet *błogosławiony* (LS8×). Ten ostatni leksem był użyty przez Karpińskiego jako nazwa własna Boga – *Błogosławiony* (2×). Do grupy nazw teokratycznych należą też imiona Boga: *Jowa* (JK1×)²³ i *Jehowa* (FK1×).

Kolejna grupa określeń odnosi się do Boga, który jest wybawicielem – w aspekcie indywidualnym i wspólnotowym²⁴. Ten charakter podkreślają używane przez wszystkich tłumaczy zaimki dzierżawcze (*mój, nasz*). W tej grupie umieściłam także nazwy określające Boga, który jest zagniewany i dokonuje pomsty nad wrogami²⁵.

Często były stosowane przez tłumaczy rzeczowniki pełniące funkcję nazwy Boga: *zbawca* (JK1×, FK2×, LS3×), *zbawiciel* (FK2×, FK1×, LS6×), *zbawienie* (JK1×, FK8×, LS8×), u Karpińskiego jest ponadto wyrażenie *sprawca zbawienia* (FK1×), Staff używa zaś nazw *wybawca* (LS2×) i *wybawiciel* (LS2×). Kochanowski jako jedyny w odniesieniu do Boga stosuje leksem *Odkupiciel* (JK1×). Z formą *Bóg* i *Pan* łączy Staff przydawkę dopełniaczową *Bóg zbawienia* (6×), *Pan zbawienia* (1×). Nie używali jej wcześniejsi poeci. Do tej grupy zaliczymy też wyrażenia użyte przez Staffa: *róg zbawienia mego* (LS1×) i *skała zbawienia* (LS2×). Często, określając Boga, tłumacze używali leksemu nazywającego jego osobę *obroncą* (JK12×, FK14×, LS15×). Wspólne były także określenia bardziej abstrakcyjne: *obrona* (JK4×, FK4×, LS1×) i *pomoc* (JK2×, FK1×, LS7×) oraz związane z fizycznymi warunkami obrony rzeczownik *twierdza* (JK4×, FK11×,

²³ *Jehowa* (*Johveh*) 'Bóg, imię Boże w wołacz': *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*, red. M. Kucała, t. II, Kraków 1994, s. 165.

²⁴ E. Ehrlich (*Określenia Boga...*) wyodrębnia osobną grupę nazw z dziedziny militarnej.

²⁵ *Ibidem*, s. 46-47.

LS8×). Kochanowski używał także innych leksemów nawiązujących do fortyfikacji: *zamek* (JK2×), *wał* (JK1×), w późniejszych tłumaczeniach pojawia się *wieża*, *co się nie zachwieje* (FK1×) i *wieża warowna* (LS1×). Bóg nazwany jest też w starszych tekstach *zasłoną* (JK2×, FK2×), a w dwudziestowiecznej translacji *osłoną* (LS2×). W tłumaczeniu Kochanowskiego pojawił się dwukrotnie leksem *zbroja* (JK2×) nazywający rodzaj osłony, Staff częścię używa zaś rzeczownika *tarcza* (LS5×), który u Kochanowskiego w odniesieniu do Boga występuje w formie *tarcz* (JK3×)²⁶. Występuje także rzeczownik *puklerz* (JK1×, FK2×, LS1×), którego użył Staff bezpośrednio zwracając się do Boga (Ps142) oraz Kochanowski, a za nim Karpiński, w *Psalmie 91*, gdzie boska stateczność nazwana jest *puklerzem mocnym*. Obaj ci poeci użyli również na określenie Boga leksemu *moc* (JK1×, FK5×). We wszystkich tłumaczeniach obecne są wyrażenia: *Bóg mocny* (JK6×, FK6×, LS3×) i *Pan możny* (JK4×, FK1×, LS1×)²⁷. U dwóch dawniejszych poetów obecne były ponadto określenia: *Pan mocny* (JK4×, FK1×), *Pan niezwyciężony* (JK2×, FK1×) oraz *Bóg zawołany* (JK2×, FK3×). Tylko Kochanowski używa połączenia z przymiotnikiem w stopniu wyższym *Pan mocniejszy* (JK1×) oraz wyrażenia *Bóg sławny* (JK1×) i połączenia z imiesłowem zaprzeczoną *Bóg niezwyciężony* (JK3×). Podobną konstrukcją zaprzeczoną, *niezwalczony*, zastosował poeta w połączeniu *Pan niezwalczony* (JK6×). Rzeczownik *Pan* łączy Kochanowski także z epitetami *groźny* (JK1×) i *waleczny* (JK1×). Oświeceniowy tłumacz rzeczownika *Pan* łączy w konstrukcjach *Pan mężny* (FK1×) i *Pan cnót* (FK2×). To drugie wyrażenie odwołuje się do popularnego w oświeceniu pojęcia cnoty. Staff jako jedyny określa rzeczownik *Pan* przymiotnikiem *silny* (LS1×) oraz *potężny* (LS3×) i wyzyskuje stopień wyższy w połączeniu *Pan potężniejszy* (LS1×).

Wszyscy poeci odnoszą natomiast do Boga rzeczownik *siła* (JK3×, FK4×, LS3×), Karpiński stosuje także wyrażenie *Bóg silny* (FK1×). Wspólne dla wszystkich poetów jest nazwanie Boga *ucieczką* (JK4×, FK6×, LS10×). W funkcji synonimicznej stosował Staff także wyrażenia: *moja otucha* (LS1×), *mój pocieszyciel* (LS1×), *podpora moja* (LS2×) i *opieka moja* (LS2×), *ostoja nadziei* (LS1×) oraz *Wspomożyciel* (LS1×), *opiekun* (LS3×), *nadzieja* (LS4×). Leksem *nadzieja* w odniesieniu do Boga był stosowany też przez Kochanowskiego (JK3×). Do tej grupy zalicza się także nazwy określające miejsce sprawowania władzy: *Pan na Syjonie* (JK1×) i *Pan Syjonu* (LS1×).

Z leksemem *Bóg* Karpiński łączył przymiotnik *straszny* (FK1×) i *straszliwy* (FK1×), podobnie jak Kochanowski z rzeczownikiem *Pan* – *Pan straszny* (JK2×) i Staff *Pan straszliwy* (LS1×). Natomiast określenie *Bóg zemsty* pojawia się tylko w późniejszych

²⁶ J. Lange, „Kto się...”, s. 143.

²⁷ Leksem *możny* od czasów Kochanowskiego zmienił swe znaczenie ‘taki, który może sprawić wiele swoją mocą, potężny, silny, władczy’ (*Słownik polszczyzny...*, s. 513) w XX wieku był definiowany ‘1. posiadający wielki majątek, duże znaczenie, wpływy, władzę, bogaty, potężny; 2 daw. a) obfity, dostatni, b) możliwy, dostępny: *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. IV, Warszawa 1963, s. 871-872.

tekstach (FK1×, LS2×). W dwudziestowiecznym tłumaczeniu Bóg jest ponadto określony jako *mściciel krzywd* (LS1×) i *Schronienie* (LS2×).

Kolejne pole semantyczne wskazywać będzie na Boga Stwórcę i Pana wszechświata, dawcę życia, radości, siły. Nieliczne wyrażenia z tej grupy tematycznej tworzą rzeczowniki *Pan* i *Bóg*. Oba łączą się z epitetem wyrażającym życie: *Pan żywota* (JK1×, FK×), *Bóg życia* (LS1×). Staff stosuje ponadto konstrukcję *Bóg wesela i radości mojej* (LS1×). Dwudziestowieczne tłumaczenie, inaczej niż starsze teksty, zawiera jeszcze nazwy mówiące o tym, że sam Bóg jest radością i miłosierdziem: *Radości moja* (LS1×), *miłosierdzie moje* (LS1×).

Bardziej zróżnicowane są nazwy własne zaliczane do tego pola semantycznego. Wszyscy poeci użyli nazwy *Stworzyciel* (JK1×, FK1×, LS1×), Karpiński i Staff zaś dodatkowo leksemu *Stwórca* (FK2×, LS1×). Bliskie relacje z człowiekiem wyraża leksem *ojciec*, którym posługiwali się wszyscy tłumacze (JK8×, FK7×, LS2×) obdarzając go dodatkowo epitetami podkreślającymi jego cechy: *dobry* (FK1×), *dobrotliwy* (JK1×), *litościwy* (JK1×), *łaskawy* (JK2×), *miłosierny* (JK1×), *uwielbiony* (JK1×). Szczególną opiekę oznacza nazwanie Boga *ojcem sierot* (FK1×, LS1×), użyte przez późniejszych poetów. Natomiast Kochanowski i Karpiński nazywali Boga *Sprawcą* (JK4×, FK3×). Wspólne dla dawniejszych poetów jest także nazywanie Boga *Twórcą* (JK4×, FK3×). Karpiński używa ponadto wyrażenia *Źródło życia* (FK1×), wskazującego na początek istnienia, a także wyrażen *Pan lat* (FK2×), *Pan losu* (FK1×) oraz *mierniczy dni* (FK1×). Jako jedyny stosuje oświeceniowy twórca synonimiczne nazwy *Bóg słodki* (FK1×) i *Pan słodki* (FK2×). Kochanowski zaś określa Boga *szafarzem żywota* (JK1×) i *szafarzem zdrowia* (JK1×) oraz *Zdrowiem duszy* (JK1×). Bardziej ogólna jest nazwa *Dobrodziej* (1×), która została użyta tylko przez Kochanowskiego.

W nazwach Boga – dawcy życia pojawiają się także określenia, które odwołują się do metafory przejścia nocy w dzień. Bóg nazywany jest *Słońcem* (JK1×, LS1×) oraz *światłem* (FK1×) i *światłością* (LS1×), a także *pochodnią* (LS1×), która pozwala poruszać się w mroku²⁸.

Boski patronat wyrażają nazwy zawierające imiona wyznawcy i narodu wybranego. Są to połączenia *Bóg Izraelski* (JK2×, LS1×) i *Bóg Izraela* (FK1×, LS7×), *Bóg Abrahama* (JK2×) i *Bóg Abrahama* (LS1×), *Bóg Jakuba* (FK1×, LS9×) i *Bóg Jakubowy* (LS6×) oraz stosowana tylko przez Karpińskiego nazwa *Bóg Judy* (FK1×).

Wyodrębniłam także grupę określeń związanych z terminologią podziału ziemi i obejmowania dziedzictwa. Nazwy te wynikają z pierwszego – wspomnianego na początku – kontekstu powstawania utworu. Odzwierciedlają wiarę Izraelitów w to, że Bóg obdarza ich wszelkim dobrem, a ziemia obiecana była nim w szczególności. Kochanowski używa tu wyrażenia *część mej własności* (JK1×), Karpiński i Staff, na-

²⁸ Nie uwzględniamy licznych konstrukcji złożonych typu: *Słowo twoje jest pochodnią* [Ps119], gdzie formalnie *pochodnią* odnosi się do rzeczownika *słowo*, a nie *Bóg*.

wiążąc do zwyczaju dziedziczenia przez potomków, stosują wyrażenie *część/cząstka mego dziedzictwa* (FK1×, LS1×). Dodatkowo Kochanowski i Staff użyli wyrażenia *część/cząstka nagrody* (JK1×, LS1×), które sugeruje, że Bóg może przynależeć tylko do kogoś, kto na niego zasłuży, a nie prawem synostwa. Karpiński natomiast wykorzystał leksem *skarb* (FK1×), konotujący równocześnie wartość materialną i duchową. Kochanowski użył form *korona mej głowie* (JK1×) i *cześć moja* (JK1×), Karpiński zaś *moja chluba* (FK5×) na szczególnie oznaczenie Boga, którym człowiek się szczyli.

Wnioski

W tej części artykułu spróbuję przedstawić językowe źródła różnic w analizowanych tłumaczeniach jednego tekstu.

Wśród form odnoszonych przez Kochanowskiego do Boga znajdują się rzeczowniki: *jednowłajca*, *rządzca* i *tarcz* oraz przymiotniki *lutościwy* i *władogromy*. Leksemów tych nie używali późniejsi poeci. Złożenie *jednowłajca*, które jest szesnastowiecznym neologizmem, zawiera w swej drugiej części słowiański rdzeń *voldbca, a ten, zgodnie z polskim rozwojem fonetycznym w końcu XV wieku, przyjmuje formę – *włajca*²⁹. Później jednak doszło do dalszych zmian w tym leksemie i – jak piszą autorzy *Gramatyki historycznej języka polskiego* – „na podstawie nowych skojarzeń morfologicznych poza działaniem dawnej zasady fonetycznej” powstały formy typu *władca* (jak *władać*) i *rządca* (jak *rząd*). Wtedy też powstało analogiczne złożenie *jednowładca*. W XVIII wieku forma *jednowłajca*, użyta przez Jana z Czarnolasu, mogła już być traktowana jako archaiczna, oświeceniowy słownik Lindego podaje za Kochanowskim tę formę, dodając wariant *jednowładca* za Maciejem Strykowskiem i późniejszymi twórcami³⁰. Karpiński, który dążył do prostoty, unikał zarówno archaizmów, jak i *compositów*, nie wykorzystał więc tego leksemu³¹. Podobnie, niechęcią Karpińskiego do form wyszukanych, możemy tłumaczyć nieobecność przymiotnika złożonego *władogromy*. Forma ta w czasach Karpińskiego była traktowana jako poetycka, Linde opatruje ją gwiazdkami, co oznacza formę, której „używanie [...] poetom czyli wierszopisom uchodzi”³², podając odniesienia mitologiczne. Podobnie, archaiczna w połowie XVI wieku, według Stanisława Rosponda, forma *lutościwy* była używana przez Kochanowskiego „w niektórych

²⁹ „W późniejszej polszczyźnie formacje z *-jc-* częściowo się zachowują tradycyjnie, np. *winowajca*, *zdrójca* [...] częściowo formacje z *-jc-* wychodzą z użycia na rzecz nowotworów typu *władca*, *radca*, *świętokradca* itp. Powstają one na podstawie nowych skojarzeń morfologicznych poza działaniem dawnej zasady fonetycznej: *władca* a *władać*, *radca* a *rada*, *świętokradca* i *kradnę*”: Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1964, s. 133.

³⁰ Według *Słownika polszczyzny XVI wieku*, (red. M.R. Mayenowa, Warszawa 1972, t. IX, s. 414) forma *jednowłajca* wystąpiła tylko raz w twórczości Kochanowskiego, zaś w *Kronikach* Strykowskiego obecna jest forma *jednowładca*.

³¹ J. Gorzelana, *Właściwości...*, s. 161-165.

³² S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Lwów t. 1, 1854, s. LXXIV.

tylko utworach wyraźnie stylizowanych i archaizowanych”³³. Karpiński wybrał formę późniejszą – *litościwy*.

Tekst Kochanowskiego jest także świadectwem wahania się między paradygmatami deklinacyjnymi XVI wieku leksemu *tarcz*. Forma ta była przez osiemnastowiecznego leksykografa – Michała Trotza opatrzona gwiazdką jako „forma podejrzana, a.[lbo] rzadko używana”³⁴, natomiast w słowniku Lindego została opatrzona dwiema gwiazdkami jako forma poetycka, a ilustrowana przykładami z XVI i początku XVII wieku. W zachowanych starszych tekstach staropolskich spotyka się formę *tarcza*³⁵. W tekstach późniejszych od Psalterza Kochanowskiego występuje znów forma *tarcza*. Tłumaczenia Karpińskiego i Staffa zawierają konsekwentnie formę *tarcza*, choć Karpiński nie odnosi jej bezpośrednio do Boga. Powyższe, obecne tylko u Kochanowskiego formy gramatyczne, były w późniejszych czasach archaiczne i to zadecydowało o ich pominięciu w tłumaczeniu Karpińskiego i Staffa³⁶.

Zmiany semantyczne, jakie dokonywały się w języku, były przyczyną unikania form, których nowe znaczenie mogło być uznane za nieodpowiednie w stosunku do Boga. Przykładowo użyte przez Kochanowskiego rzeczowniki *odkupiciel* i *dobrodziej* oraz przymiotniki *świętobliwy*, *wielmożny*, *wdzięczny* nie były użyte jako określenia Boga w tłumaczeniach późniejszych poetów.

W czasach Karpińskiego i Staffa rzeczownik *odkupiciel* kojarzony był powszechnie z drugą osobą Trójcy Świętej, dlatego nie pojawił się w tłumaczeniu starotestamentalnego Psalterza³⁷. Także forma *dobrodziej* była użyta w odniesieniu do Boga tylko przez Kochanowskiego. Późniejsze tłumaczenia jej nie stosują prawdopodobnie ze względu na zawężenie tego terminu i konotacje społeczne, jakie się z nim wiązały. W oświeceniu, według słownika Lindego, leksem ten prócz znaczenia ‘dobroczyńca, łaskawca, czyniący komu dobrze’ ma drugie znaczenie ‘tytuł dawający się z uszanowania i w mowie i w piśmie’³⁸. Trzecie znaczenie przytoczone za oświeceniowym „Monitorem” zachowało się w języku do XX wieku: ‘w prostej mowie *dobrodziej* przez *per exell* rozumie się ksiądz pleban’³⁹. Definiując leksem w słowniku pod redakcją Doroszewskiego podaje się w pierwszym znaczeniu ‘dobroczyńca’, a przy drugim wprowadzony kwalifikator

³³ S. Rospond, *Język...*, s. 221.

³⁴ Za: *Ludzie oświecenia o języku i stylu*, t. 3, oprac. Z. Florczak, L. Pszczołowska, red. M.R. Mayenowa, Warszawa 1958, s. 954.

³⁵ *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. IX, Wrocław, 1982-89, s. 9:119.

³⁶ W funkcji archaizującej używany był jeszcze np. przez Norwida, który w wierszu *Język ojczysty* pisał: „nie miecz, nie tarcz bronią języka lecz arcydzieła” – za: C. Norwid, *Vade-mecum*, oprac. J. Fert, Wrocław 1999, s. 102.

³⁷ Linde leksem *odkupiciel* definiuje ‘syn boży’ i popiera kontekstem osiemnastowiecznym, zaś w znaczeniu ‘wykupiciel z niewoli, długów’ z kontekstem siedemnastowiecznym. W. Doroszewski podaje jako znaczenie ‘ten, kto kogo (co) odkupił, wybawił z czego’, wybawca, zbawca, wyswobodziciel, dziś tylko kult. o Chrystusie.

³⁸ Ponadto szeroki kontekst przytoczony przez leksykografa przedstawia tylko przykłady użyć między ludźmi.

³⁹ Podają za: *Ludzie oświecenia...*, s. 124.

przestarzały określa dwa znaczenia: 1. ‘tytuł grzecznościowy’, 2. ‘dziś gwar.[owo] i reg.[ionalnie] »ksiądz«. W XVIII, jak i w XX wieku leksem *dobrodziej* był uznany za nie stosowny w odniesieniu do Absolutu.

Można również zauważyć zmiany semantyczne w przymiotnikach użytych przez Kochanowskiego na określenie rzeczownika *Bóg* i *Pan*. Na przykład wyraz *świętobliwy*, definiowany przez Lindego jako ‘bogobojny, święty’, a przez Doroszewskiego ‘odznaczający się religijnością, pobożnością, bogobojny’, wskazuje na desygnat (człowieka), który wchodzi w relacje z Bogiem, nie zaś bezpośrednio na osobę Boga. Nie został więc użyty przez późniejszych poetów w funkcji przydawki określającej Boga. Podobnie leksem *wielmożny*, przez słownik Lindego definiowany w pierwszym znaczeniu jako wielce możny, w drugim znaczeniu kwalifikowany jako tytułarny z odwołaniem do tekstów osiemnastowiecznych, w których z pewną ironią pisano: „dziś tytuł wielmożnego każdemu urzędowi się daje” i podawano przykłady kasztelana, wojewody, hetmana. Leksem ten nawet przez Karpińskiego uznany był za zbyt potoczny, aby określał Boga. W XX wieku słownik pod redakcją Doroszewskiego definiuje przymiotnik *wielmożny*: ‘dawny tytuł dodawany jako określenie wysoko postawionej osoby’, dziś wyraz o wytartym znaczeniu, dodawany czasem przed nazwiskiem adresata listu lub przesyłki. To „wytarte znaczenie” i urzędowy kontekst współczesnego użycia dyskwalifikowało w oczach dwudziestowiecznego tłumacza odniesienie wyrazu do osoby Boga.

Ostatni przymiotnik, którego nie użyli po Kochanowskim w kontekście *Pana* (ani *Boga*) omawiani poeci, to leksem *wdzięczny*. Zarówno słownik Lindego, jak i słownik dwudziestowieczny, znaczenie wyzyskane przez Kochanowskiego podają jako drugie: *wdzięczny* to ‘przyjemny, miły słodki’ (Linde), ‘sprawiający miłe wrażenie, pełen wdzięku, ład, urody, ujmujący, przyjemny, upragniony’ (Doroszewski). Pierwsze natomiast, podstawowe w epoce Lindego (i Karpińskiego) znaczenie ‘czujący się do obowiązku za dobrodziejstwa’ podobne jest do definicji Doroszewskiego ‘poczuwający się do zobowiązań moralnych za doznane od kogo dobro, pragnący to dobro odwzajemnić’. Późniejsi poeci, ze względu na podstawowe w ich czasach znaczenie, nie odnieśli przymiotnika *wdzięczny* do osoby Boga. Niepojętą naturę Boga wyrażali dawniejsi poeci określeniami *Pan dziwny* (JK1×) i *Bóg dziwny* (FK1×). Kochanowski, a za nim Karpiński użyli tego przymiotnika w znaczeniu ‘osobliwy, szczególny, też niepojęty’⁴⁰. Słownik Lindego podaje trzy znaczenia przymiotnika *dziwny*: 1. ‘zadziwiający’ 2. ‘nadprzyrodzony’, 3 ‘dziwacki, dziwaczny’ z przykładami z końca XVII wieku. Natomiast dwudziestowieczny słownik pod redakcją Doroszewskiego jako pierwsze podaje znaczenie ‘odznaczający się czymś osobliwym, zwracający na siebie uwagę tą osobliwością’. Prawdopodobnie ze względu na konotacje z tym ostatnim znaczeniem leksem wydał się nieodpowiedni dla poetów osiemnastego i dwudziestego wieku.

⁴⁰ Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego, red. M. Kucala, t. 1, Kraków 1994, s. 475.

Bóg nazwany jest też w starszych tekstach *zasłoną* (JK2×, FK2×), a w dwudziestowiecznym *osłoną* (LS2×). Wydaje się, że użyte są dwa różne leksemy. Rzeczownik *zasłona* miał w XVI i w XVIII wieku znaczenie ‘wszystko, co zasłania jaką rzecz lub zasłania od czego’ dodatkowo w kolejnym znaczeniu czwartym *zasłona* ‘*zaszczyt, *szczyt, obrona, protekcja’. I w tym znaczeniu zdaje się być użyty przez tłumaczy w odniesieniu do Boga. W XX wieku słownik pod redakcją Doroszewskiego nie podaje już takiego znaczenia (podaje inne: 1. ‘to co zasłania, zakrywa co, osłania od czego, odgradza, oddziela od czego, kotara, kurtyna, portiera’; 2. ‘ochrona, osłona, zabezpieczenie przed czym’). Na określenie Boga Staff nie używa tej formy, lecz leksemu synonimicznego *osłona*, który odwołuje się do pierwszego znaczenia, ale nie oddaje wszystkich konotacji, które związane były z dawnym użyciem rzeczownika *zasłona*.

W tłumaczeniu Staffa brak także przymiotnika *zawołany*, który łączony był przez dawniejszych poetów z rzeczownikiem *Bóg* (JK2×, FK3×). Leksem *zawołany* definiowany jest w przez Lindego jako ‘sławny, głośny’. Jednak dwudziestowieczny słownik leksem w ujęciu przymiotnikowym określa jako ‘doskonały, wyborny, znakomity’ i dodatkowo z kwalifikatorem dawny ‘głośny, sławny, znany’. To ostatnie znaczenie, traktowane współcześnie jako dawne, aktualizowane było w retorycznym pytaniu z *Psalmu 42* tłumaczenia Kochanowskiego: „Gdzie teraz on twój, nędzniku wygnany, /Bóg zawołany?”⁴¹.

Bardziej charakterystyczne dla epoki, w której tworzył Karpiński, są następujące określenia użyte tylko przez poetę oświecenia: *król cnót* (FK1×), *stróż prawdy* (FK1×) *Bóg cnót* oraz *Bóg Opatrzny* (FK3×)⁴². Rozważania na temat wartości cnoty i prawdy oraz analizowanie zagadnienia istnienia opatrności były popularne w oświeceniu. Karpiński uważał, że człowiek powinien dążyć do osiągnięcia cnoty⁴³, której uosobieniem jest Bóg. Filozofia tej epoki rozpowszechniała poglądy deistów odrzucające m.in. istnienie Bożej Opatrzności⁴⁴. Trzykrotne zastosowanie przez Karpińskiego wyrażenia *Bóg Opatrzny* wskazuje na polemikę z taką filozofią⁴⁵. Wyrażenie, nazywające Boga *stróżem prawdy* (FK1×), także jest świadectwem epoki. Można je traktować jako deklarację poety, który przyjmuje, że tylko Bóg zna prawdę i wskazuje na nią. Konsekwencją takiego ujęcia jest twierdzenie, że nauka przecząca istnieniu Boga nie może być prawdziwa. Podobnie użyte przez Karpińskiego wyrażenia *Pan lat*, *Pan losu* oraz *mierniczy dni i moje zdrowie* informują, że od Boga zależy nie tylko długość życia, ale i cały los człowieka. Nazwy

⁴¹ W tłumaczeniu Karpińskiego jest to *Psalm 41*.

⁴² Według słownika Lindego *opatrny* ‘o przyszłość pieczołowity, przezorny, obaczny, zabiegły, ostrożny’.

⁴³ T. Kostkiewiczowa, *Model liryki sentymentalnej w twórczości Franciszka Karpińskiego*, Warszawa 1964, s. 45.

⁴⁴ H. Hinz, *Deizm*, [w:] *Słownik literatury polskiego oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Wrocław 1996, s. 63-64.

⁴⁵ Natomiast popularne, dwudziestowieczne tłumaczenie *Biblii*, tzw. *Biblia Tysiąclecia*, nie zawiera wyrażenia *Bóg opatrny*.

takie odzwierciedlały myślenie sprzeczne z filozofią deistyczną. Podobne określenia znajdowały się u Kochanowskiego, który nazywał Boga *szafarzem żywota* (JK1×) i *szafarzem zdrowia* (JK1×). Form tych nie używali późniejsi poeci.

Tylko Karpiński wprowadza dwie nazwy synonimiczne *Bóg słodki* (FK1×) i *Pan słodki* (FK2×). Występujący w nich przymiotnik *słodki* był często wykorzystywany w poezji sentymentalnej, nabywał w oświeceniu cech poetyckości⁴⁶. Karpiński nazywa Boga *pasterzem* zdecydowanie częściej niż Kochanowski i Staff (prócz Ps 22 i Ps 80 dodatkowo w Ps 56, Ps 76, Ps 99, i Ps 118). Jest to zgodne z idiolektem poety, który w swej poezji sentymentalnej stosunkowo często wykorzystuje ten rzeczownik – zgodnie z konwencją sielanki⁴⁷.

Tylko w dwudziestowiecznym tłumaczeniu użyty został w odniesieniu do Boga przymiotnik *łagodny* (LS1×), który poeta łączy z rzeczownikiem *Pan*. Wskazuje on na pewną delikatność i wyrozumiałość potężnego Boga. Obecne w tłumaczeniu Staffa wyrażenia *Pan łaskawy* (LS1×) i *Pan cierpliwy* (LS1×) zdają się potwierdzać ową łagodność, chociaż nie jest ona jednoznaczna, gdyż Bóg nazwany został przez tego poetę także *mścicielem krzywd* (LS1×).

Z powyższego opisu określeń wynika, że także tekst *Psałterza* – części *Biblii*, w tłumaczeniach poetów podlega zmianom. Przedstawione nazwy, jakich użyli na określenie Boga poeci różnych epok, wskazują na pewną wierność pierwotnemu tekstowi. Wiele określeń jest wspólnych, np. *Bóg łitościwy*, *Bóg żywy*, *Pan dobrotliwy*, *Pan miłosierny*, *sędzia sprawiedliwy* oraz *król*, *stróż* czy *pasterz*. Z drugiej jednak strony spotykamy się z formami, na które miał wpływ idiolekt twórcy, a ten jest zależny także od osobniczej świadomości językowej⁴⁸. Przykładowo: w renesansie nie raziło określanie biblijnego Boga tym samym epitetem *władogromy*, którym określano mitologicznego Jowisza. Późniejsi tłumacze unikali w *Psałterzu* mitologizmów, mając pełną świadomość ich odrębności kulturowej. W tłumaczeniu sentymentalisty Karpińskiego spotykamy wyrażenia *Pan słodki*, *Bóg słodki*, których ze względu na konotacje nie stosował ani wcześniejszy, ani późniejszy tłumacz *Psałterza*. Czytając poetyckie księgi *Biblii* należy pamiętać, że konkretne realizacje tekstowe, opierając się na utworze oryginalnym, związane są także z systemem językowym epoki oraz kulturą literackiej tłumacza.

⁴⁶ K. Maćkowiak, *Słownik a poezja. Z zagadnień świadomości leksykalnystylistycznej polskiego oświecenia*, Zielona Góra 2001, s. 212.

⁴⁷ J. Brzeziński, *Wyznaczniki językowystylistyczne poezji sentymentalnej*, Zielona Góra 1979, s. 56, 58-59.

⁴⁸ Por. K. Maćkowiak, *Słownik...*, s. 215-215.